

Jazykové systémy počujúcich a nepočujúcich

Jozef Štefánik – Marián Groma

Filozofická fakulta UK, Bratislava – Pedagogická fakulta UK, Bratislava

Komunikácia človeka s človekom má mnoho podôb. Zakladá sa na jedinejšej schopnosti človeka tvoriť symboly, operovať s nimi, myslieť v nich a cez ne aj o nich hovoriť (Martynov in Radigk, 1990). Predmetom nášho záujmu bude ľudská komunikácia. Pokúsime sa ju charakterizovať takú, akú ju poznáme z každodenného života, ale aj za značne odlišných podmienok, ktoré so sebou prináša strata sluchu.

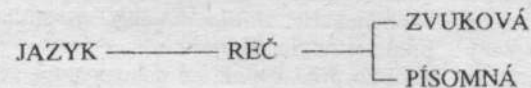
Absencia sluchového vnímania – hluchota nie je len svet bez zvukov. Ak je u dieťaťa prítomná už v jeho prelingválnej fáze vývinu, často so sebou prináša absenciu dostatočne rozvinutej jazykovej kompetencie. Aj napriek špeciálnopedagogickej starostlivosti zameranej predovšetkým na rozvoj rečových funkcií dospelí nepočujúci majú veľké problémy s osvojovaním si jazykovej štruktúry. Porozumenie a schopnosť jazykovej produkcie výrazne zaostávajú za dostatočne zvládnutou „technikou hovorenia, písania, čítania“. O plne funkčnej gramotnosti u nepočujúcich možno hovoriť len veľmi zriedka.

Nepočujúci majú vo vzťahu k jazyku ešte jednu zvláštnosť. Je ňou posunkový jazyk nepočujúcich, ktorý si sami pre svoje potreby dorozumievania vytvorili a vo vzájomnom styku ho uprednostňujú (Bellugi, 1980; Baker – Padden, 1984 a i.). Tento jazyk má svoju históriu, štruktúru, gramatiku a svojich používateľov – komunitu nepočujúcich.

Ak chceme pochopiť problematiku používania jazyka aj vo vzťahu k existencii posunkového jazyka nepočujúcich, je potrebné najprv vysvetliť základné lingvistické pojmy vzťahujúce sa na túto problematiku. Domnievame sa, že bude užitočné, ak sa pokúsime vysvetliť paralely jazykového systému počujúcej populácie s jazykovým systémom nepočujúcich a priblížiť realizačné formy oboch jazykových systémov. Pretože medzi oboma jazykovými systémami existuje niečo ako kontaktné fenomény (Lucas – Valli, 1991), bude vhodné, ak vysvetlíme aj realizačné formy oboch jazykov v ich „prieniku“.

Najskôr pristúpime k vysvetleniu základných lingvistických pojmov, s ktorými budeme v príspevku operovať. Pod jazykovým systémom rozumieme v zhode s Ondrušom a Sabolom (1981, s. 17) „v spoločenskom vedomí existujúci abstraktný systém lexikálnych a gramatických znakov, ktoré určité konkrétne spoločnosť (rod, kmeň, národnosť, národ) používa ako prostriedok myslenia a dorozumievania“. Domnievame sa, že konkrétne realizácia jazykového systému sa môže uskutočňovať vo forme zvukovej alebo písomnej, t. j. reč môže byť reprezentovaná hláskami alebo písmenami (písomná – grafická forma reči, resp. zvuková reč). Vzájomnému vzťahu písomnej a zvukovej reči sme sa podrobnejšie venovali už skôr (pozri Štefánik – Groma, 1993). Tu nebudeme ponímať písomnú a zvukovú formu reči ako

nezávislé jazykové systémy, ale skôr ako realizačné formy jedného jazyka. Na základe uvedeného môžeme načrtnúť zatiaľ neúplný vzťah jazyk – písomná reč, zvuková reč nasledovne:

Vráťme sa ku komunikácii nepočujúcich. Zakladá sa na odlišnom spôsobe vysielania a prijímania jazykovej informácie – na tzv. motoricko-vizuálnej modalite (Bellugi, 1980; Wilbur, 1980; Klima – Bellugi, 1979). To, že pohyby rúk, tváre a ich vnímanie zrakom nahrádzujú hlas a sluch, nie je vôbec náhodné, vysvetľujú bližšie vo svojej práci Baker a Pedden (1984).

Do nedávna sa v našich podmienkach používal v súvislosti s dorozumievaním nepočujúcich iba pojem posunková reč. S pojmom posunkový jazyk sa začalo operovať až neskôr (porov. Csonka – Mistrík – Ubár, 1986; Csonka, 1989). Dnes sa už posunková reč interpretuje vo vzťahu k systému pravidiel, noriem a zásad jazyka, na ktorom sa komunikácia posunkovou rečou zakladá.

S objavovaním posunkovej reči ako predmetu bádania sa aj u nás presunulo ťažisko zo skúmania posunkovej reči na jazykovú podstatu tohto systému. Významnú úlohu tu zohrali výskumy Stoka, Wilbura, Bellugiho, Lana a iných (pozri Groma – Dočkal, 1992). Výsledkom ich bádania bolo zvrútenie mýtu o prílišnej obraznosti, pantomimičnosti a agramatičnosti posunkovanej komunikácie.

Ponúka sa otázka, či možno uvedené vzťahy medzi jazykom a jeho realizačnými formami aplikovať aj na systém komunikácie založený na motoricko-vizuálnej modalite. Ako sme už uviedli na inom mieste (Štefánik – Groma, 1993), v hodnotení komunikácie nepočujúcich prevláda názor, že posunková reč je rečou prirodzenou a plne autonómnou i vo vzťahu k zvukovej reči. Existujú aj názory o tom, že posunková reč je derivátom jazykov počujúcich (napr. Uden, 1987). Tieto názory s ďalším poznávaním posunkového jazyka strácajú na význame.

O podstate posunkovej reči veľa napovie jej štruktúra, ako aj odlišná jazyková organizácia. Kým vo zvukovej ale aj v písomnej reči sa slová produkujú ako morfológicky sekvenčné útvary (príznačné reťazenie morfémy – Pálek, 1989), posunková reč túto štruktúru nepozná. Ako zdôrazňujú Klima – Bellugi (1979), štruktúralne komponenty posunkovej reči – tvar ruky, pohyb, umiestnenie posunkov, orientácia – sa nevyjadrujú sekvenčne, ale simultánne. Z toho vyplýva, že posunková reč nepozná hlásky, slabiky, ale že je založená na úplne odlišnom kóde ako reč zvuková alebo písomná.

Vzťah zvukovej a písomnej reči možno považovať za transformáciu kódu do inej realizačnej formy, avšak pri zachovaní veľmi blízkej štruktúry. Ak by sme chceli manuálne preniesť rovnakú štruktúru, t. j. vyjadriť sa v „kóde“ hovorenej alebo písanej reči pohybom rúk, dokázali by sme to jedine tzv. prstovou abecedou (daktylom). Prstová abeceda však nie je posunková reč.